

УСУЛҲОИ МУҚАРРАР НАМУДАНИ МУНДАРИҶАИ ҲУҚУҚИ ХОРИҶӢ *Солиев Иброҳимхӯҷа Муродович, н.и.ғ., дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратурии ДДҲБСТ,*

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ИНОСТРАННОГО ПРАВА *Солиев Иброҳимхӯҷа Муродович, канд. юрид. наук, доцент, завкафедрой судебного права и прокурорского надзора ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)*

METHODS OF DETERMINING THE RULES RELATING TO FOREIGN LAW PARAGONS *Soliyev Ibrohimkhudja Murodovich, candidate of juridical sciences, Associate Professor, head of the department of judge's surveillance and procurator's powers under the TSU LBP (Tajikistan, Khujand)*
E-MAIL: Sim.78@mail.ru

Калидвожаҳо: ҳуқуқи хориҷӣ, суд, татбиқи ҳуқуқ, категорияи ҳуқуқӣ, амри воқеӣ, қонунгузориҳои граждани

Масъалаи муқаррар намудани татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ, муаммоҳои дар ҷараёни ин фаъолияти судӣ ба вучудоянда баррасӣ гардидааст. Дар асоси нишондоди адабиёти ҳуқуқӣ ишора шудааст, ки татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ аз муайян намудани мундариҷаи он шуруъ мегардад. Ин давраи муҳими ҷараёни ҳуқуқтатбиқкунӣ ба шумор рафта, бе риояи ин давра, масъалаи татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ дар доираи қонун ва бо назардошти манфиати қонунии субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳал карда намешавад. Моҳият ва мураккабии дарки ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва амри воқеӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Сарчашмаҳои ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаи татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Доираи ваколатҳои мақомоти давлатӣ дар самти муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ таҳлил шудааст.

Ключевые слова: иностранное право, суд, применение права, правовая категория, фактическое обстоятельство, гражданское законодательство

Рассмотрен вопрос об установлении содержания иностранного права, проблемы, которые возникают в процессе данной деятельности суда или иного правоприменительного органа государства. Со ссылкой на научную литературу отмечается, что применение иностранного права начинается с установления его содержания. Данный этап является важным этапом правоприменения и осуществляется ввиду интересов субъекта правоотношений. Проанализированы вопросы понимания иностранного права как юридической категории или как фактического обстоятельства. Изучена отечественная и зарубежная литература, посвященная вопросам применения иностранного права. Рассмотрен круг полномочий государственных органов в сфере установления содержания иностранного права.

Key-words: foreign law, court, law enforcement, legal category, factual circumstance, civil legislation

The article dwells on an establishment of foreign law content, problems emerging in the process of given activities carried out by court or any other body of state dealing with law

application. Making references to scientific literature the author underscores that application of foreign law begins since its contents having been established. The given stage is an important one in regard to law application and it is carried into effect being proceeded from the subject's relations with the law. The author has analyzed the issues of comprehension of foreign law as a juridical category or a factual circumstance. Home and foreign literature dealing with the issues of foreign law application has been studied in details. The spheres of powers assigned for implementation by state bodies are canvassed in so far as the establishment of foreign law contents is concerned.

Бо густариш ёфтани муносибатҳои байни давлатҳо, робитаҳои шаҳрвандон ва корхонаҳои мамлакатҳои мухталиф низ вусъат меёбанд. Албатта чунин ҳолат боиси ба вучуд омадани муносибатҳои мухталифи ҳуқуқӣ, аз қабيلي ақди никоҳи байни шаҳрвандон, рушди робитаҳои тичоратии корхонаву ширкатҳои мамлакатҳои хориҷӣ ва ғайра мегардад. Барои танзими муносибатҳои номбурда низоми меъёрҳои ҳуқуқии соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ, ки ба танзими муносибатҳои айнии байни шаҳрвандон ва корхонаҳои як кишвар – Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, нокифоя мебошад, зеро дар ин маврид дар қаламрави давлати дигар қарор гирифтани субъектони мазкур, яъне тобеи муқаррароти ҳуқуқии кишвари хориҷӣ будани онҳо низ бояд ба назар гирифта шавад. Аз ин рӯ, солҳои охир, ҳам дар сатҳи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам дар сатҳи таълимоти ҳуқуқии мамлакат масъалаи татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ беш аз пеш бардошта шуда, таҷрибаи ҳуқуқтатқунии мақомоти дахлдори кишвар (Суд, САҲШ), зарурати омӯзиш ва дарёфтани роҳҳои ҳалли мушкилоти назариявӣ ва амалии ин масъаларо собит намуда истодааст.

Дар доираи як қатор мақолаҳои илмӣ қаблӣ дар бораи табиати ҳуқуқии ҳуқуқи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳуқуқии татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ сухан ронда будем [3, с.91-95]. Дар доираи мақолаи мазкур зарур шуморида мешавад, то ки ба масъалаи усулҳои муқаррар намудани ҳуқуқи хориҷӣ рӯ оварда, кӯшиши таҳлили илмӣ онро намоем.

Дар адабиёти юридикӣ қайд мешавад, ки татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ аз муайян намудани мундариҷаи он шурӯъ мегардад. Ин давраи муҳими ҷараёни ҳуқуқтатбиқкунӣ ба шумор рафта, бе риояи ин давра, масъалаи татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ дар доираи қонун ва бо назардошти манфиати қонунии субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳал карда намешавад. Мувофиқи ақидаи Ш.М. Менглиев асоси чунин ақида он эътироф мешавад, ки суд ва ӯ ҳама гуна дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда тартиботи ҳуқуқии кишвари худро медонад ва онро татбиқ менамояд. Ва баракс, суд тартиботи ҳуқуқии мамлақати хориҷиро намедонад ва оид ба нозуқиҳои низоми ҳуқуқии мамлакатҳои хориҷӣ низ ахбор надорад [2, с.56-89].

Барои муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ба суолҳои зерин ҷавоб додан зарур мебошад: кӣ бояд мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро муайян намояд; чӣ тавр, бо воситаи кадом усулҳо мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро муайян кардан лозим аст ва агар мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ муқаррар карда нашавад, чи хел оқибат ба миён меояд. Маҳз бо чунин тартиб мо низ дар ҷараёни тадқиқоти мазкур қорбарӣ менамоем.

Ҷараёни ҳуқуқтатбиқкунӣ ба принсипе асос ёфтааст, ки судя ҳуқуқи кишвари худро хуб дониста, онро нисбат ба муносибатҳои мухталифи ҷамъиятӣ татбиқ менамояд. Лекин вобаста ба сабабҳои объективӣ судя ҳуқуқи кишвари дигарро намедонад. Маҳз ба ҳамин хотир муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ҳангоми татбиқи он нисбат ба муносибатҳои мураккаби ҳуқуқӣ-хусусӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Ҳалли масъалаи кӣ (судя ё дигар мақоми ваколатдор) бояд ин амалро

анҷом диҳад, бо муносибат ва дарки умумии институти «татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ» алоқамандӣ дорад [4, с.8-10].

Моҳиятан чунин фаҳмида мешавад, ки татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ чунин падидаҳоро дар бар дорад: 1) Суд бо назардошти мақоми худ (мақоми ҳуқуқтатбиққунанда) ҳуқуқи хориҷиро татбиқ менамояд; 2) Суд ҳуқуқи хориҷиро ҳамчун низоми ягона, муқаррароти умумихатмӣи юридикӣ татбиқ менамояд; 3) Суд аз рӯи ваколати худ бояд мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро муайян намояд [1, с.22].

Чунин муносибат дар қонунгузории кишварҳои мутаалиқ ба низоми роману олмонӣ бештар ба чашм мерасад. Дар мамлакатҳои низоми ҳуқуқии англо-африқоӣ бошад, ҳуқуқи хориҷӣ ва масъалаи кӣ бояд мундариҷаи ҳуқуқӣ хориҷиро муайян намояд, ба таври дигар арзёбӣ гардидааст.

Дар таълимоти ҳуқуқии мамлакатҳои низоми англо-африқоӣ, масъалан дар ИМА в ё Англия ақидае ҳукмфармо мебошад, ки тибқи он муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун «ҳолати воқеӣ» арзёбӣ гардида, мисли дигар ҳолатҳои воқеӣ бояд исбот шаванд [9, с. 24-25]. Дар Англия чор муносибати концептуалӣ нисбат ба ҳуқуқи хориҷӣ мушоҳида мешавад: 1) ҳуқуқи хориҷӣ – на қонун балки амри воқеӣ (факт) мебошад; 2) ҳамчун «амри воқеӣ» ҳуқуқи хориҷӣ бояд исбот шавад, зеро мундариҷаи он ба суд маълум нест ва бояд онро мутахассис исбот кунад; 3) ҳамчун амри воқеӣ ҳуқуқи хориҷӣ бояд тибқи тартиботи мавҷуда ба маълумоти суд расонида шавад; 4) агар оид ба татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ ба суд асосҳои дахлдор пайдо нашавад ва ё мундариҷаи он исбот нашавад, суд ҳуқуқи Англияро нисбати муносибатҳои дахлдор, бинобар ақидаи «ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун ҳуқуқи Англия арзёбӣ мешавад» татбиқ мегардад [6, с. 4-9].

Ҳамин тавр, тибқи таълимоти ҳуқуқи англо-африқоӣ ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун «амри воқеӣ» баҳо дода мешавад. Суд ҳуқуқи хориҷиро ҳатто ҳангоми ба ҳама маълум будани он бе исбот қабул карда наметавонад. Илова бар ин қарори суди давлати хориҷӣ барои суд ҳатмӣ намебошад. Моҳияти таълимоти ҳуқуқи англо-африқоӣ доир ба дарк намудани ҳуқуқи хориҷӣ дар ҷи зоҳир меёбад? Ба ақидаи Д.А. Хотсанов муносибат ба ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун ба «амри воқеӣ» яке аз роҳҳои рафъи монеа дар татбиқи он доништа мешавад. Таснифи ҳуқуқи хориҷӣ ба сифати «амри воқеӣ» исботи онро сабук менамояд. Тасаввур қардан мушқил нест, ки аз ҷавоби масъалаи гузашта шуда албатта оқибати ҳалли ҳар як парванда вобаста мебошад. Агар суд ба ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун «амри воқеӣ» муносибат намояд, мақоми он дар ҷараёни исботкунӣ ғайрифайёл баҳо дода мешавад [11, с. 25-28].

Тартиботи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми ҳуқуқи мамлакатҳои низоми континенталӣ дохил мешавад ва дар кишвари мо ҳуқуқи хориҷӣ на ба сифати «амри воқеӣ», балки ба сифати «категорияи юридикӣ» арзёбӣ мешавад. Чунин муносибати доктриналӣ дар моддаи 1193 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст. Мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи таснифоти расмӣ, таҷрибаи ҳуқуқтатбиққунии он, таълимоти мамлақати дахлдоштаи хориҷӣ ба амал бароварда мешавад. Пас, суд ҳуқуқи хориҷиро бояд ҳамчун категорияи юридикӣ ва тибқи он анъанаҳои дар мамлақати хориҷӣ мавҷуда татбиқ намояд. Маълум мегардад, ки суд бояд ҳуқуқи хориҷиро чунон маънидод намояд, ки дар мамлақати хориҷӣ маънидодкунӣ қабул шудааст.

Дар вақтҳои охир тамоюли аз байн рафтани фарқи муносибати давлатҳо дар масъалаи муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ба чашм мерасад. Олимони муносири Англис эътироф менамоянд, ки ҳуқуқи хориҷӣ «амри воқеӣ»-и махсус мебошад. Масалан, Р. Фентиман боварӣ дорад, ки ба сифати «амри воқеӣ» эътироф намудани ҳуқуқи хориҷӣ ҳамагонро ба сӯи гумроҳӣ мебарад. Ҳуқуқи хориҷӣ аз

тарафи судҳои Англия ҳамчун «амри воқеӣ», лекин «амри воқеӣ»-и дар асоси худ масъалаи ҳуқуқи роҳи буда баҳо дода мешавад [1, с. 24].

Дар як қатор сарчашмаҳо масъалаи муносибат ба ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун «амри воқеӣ» низ мавриди танқид қарор гирифтааст. Масалан, И.С. Переторский, С.Б. Крилов эҳтимоли мутобиқати ҳуқуқи хориҷиро ба ҳуқуқи Англия чун фиксия арзёбӣ кардаанд. Дар адабиёти муосир ишора мешавад, ки муносибат ба ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун ҳолати воқеӣ ҳангоми татбиқи он ба мушкилӣ ва мураккабӣ меорад, зеро агар як қисми меъёрҳои ҳуқуқи хориҷӣ муайян гардад, мумкин аст қисми дигари он муайян нашавад [10, с.40-44].

Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ муқаррароти гуногун ба ҷашм мерасад. Тибқи муқаррароти КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон суд мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро тибқи тафсири расмӣ ва таълимоте, ки дар мамлақати хориҷӣ мавҷуд аст, муайян менамояд. Аз ин рӯ, дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таълимоти ҳуқуқии мамлақат ҳуқуқи хориҷӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ баҳо дода шудааст. Илова бар ин суд мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро аз рӯи вақолати расмӣ худ муқаррар менамояд. Дар ин қор суд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақил буда, тарафҳои баҳс дар суд, баръакс тарафи ғайрифаъол ба ҳисоб меравад.

Баробари ин тибқи нишондоди қ.3 м. 1193 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон тарафҳо метавонанд ҳуҷжатҳои барои исботи мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ лозимро пешкаш намоянд. Хусусияти таълимоти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он зоҳир меёбад, ки маҳз дар муносибатҳои соҳибқорӣ, иштирокчиёни он барои муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ҳуҷжатҳои лозимро ба суд ҳамчун далел пешкаш менамоянд. Ҳамчунин нуктаҳои зеринро қайд кардан лозим аст: яқум, тарафҳо ўҳдадор нестанд, ки ҳуҷжатҳои исботкунандаи мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро ба суд пешкаш намоянд; дуом, ўҳдадорию баҳодиҳӣ бевосита ба суд вогузор гардидааст [3, с.91-95].

Тибқи нишондоди моддаи 1193 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ суд ва ё ҳама гуна дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда (масалан, нотариус, САҲШ ва ғ.) метавонад ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти дигари давлатӣ, мақомот ва муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа муроҷиат намоянд ва ё мутахассисонро ҷалб намояд. Дар ин ҷо зарур аст, ки мақомот ва муассисаҳои қайдшударо дар алоҳидагӣ баррасӣ намоем.

Муроҷиат ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми асосии дар қор ҷустуҷӯи сарчашма дар бораи ҳуқуқи хориҷӣ қўмаккунанда ба шумор меравад. Тибқи гуфтаҳои Ф.С. Сулаймонов ишораи дар КГ оид ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда беасос намебошад. Маҳз ҳамин мақоми ҳокимияти давлатӣ вақолатдор аст, ки чунин масъалаҳоро ҳал намояд. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вақолатдор ҳаст, ки баробари муайян намудан инчунин мазмуни ҳуқуқи хориҷии нисбат ба муносибатҳои ҳуқуқӣ-граждани татбиқшавандаро шарҳ диҳад [5, 86-90].

Ёрии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси муроҷиати суд ва дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ба амал омада, дар навбати худ бо воситаи муроҷиат намудан ба мақомоти давлати хориҷӣ ин дархост ва ё муроҷиат қонё кунонида мешавад.

Аз рӯи ақидаи як зумра олимони соҳаи илми ҳуқуқшиносӣ [6, с.17-42] ба Вазорати адлия муроҷиат намудани суд як намуди супориши судӣ ҳисоб мешавад. Умуман, суҳан оид ба супоришҳои судӣ дар моддаи 65 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаҳои 72 ва 73 КМИ Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Лекин, бо чунин фикр мо розӣ шуда наметавонем, зеро аз таҳлили моддаи 1193 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, ки суд ё дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ба Вазорати

адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз барои муқаррар намудани мундариҷа ва мазмуни ҳуқуқи хориҷӣ муроҷиат менамояд. Муроҷиати мазкур чун супориши қатъӣ арзёбӣ шуда наметавонад. Зеро хусусияти хатмӣ иҷроӣро қонунгузор муайян накардааст.

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маводро оид ба ҳуқуқи хориҷӣ дар асоси нишондоди шартномаҳои байналмилалӣ ба имзо расидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонҷамъ меоварад. Дар баъзе шартномаҳои байналмилалӣ, ба монанди Муоҳида «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ» аз 7 октябри соли 2002 (Муоҳидаи Кишенев) муқаррар шудааст, ки мақомоти марказии адлияи мамлакатҳои иштирокдори муоҳидаи мазкур, бо дархости мақомоти давлати дигари иштирокдори муоҳида дар бораи қонунгузори дар қаламрави мамлакат амалкунанда ва таҷрибаи ҳуқуктатбиқкунӣ маълумот пешкаш менамоянд.

Ҷӣ тавре ки аз муоҳидаи мазкур бармеояд, барои муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ба Вазорати корҳои хориҷӣ низ муроҷиат намудан мумкин аст. ВКХ дар навбати худ ба таври дар муоҳида нишон дода шуда, ҳамаи чораҳоро барои ба иҷро расонидани вазифаҳои бар дӯши мақомот гузошта меандешад.

Илова бар гуфтаҳои боло, дар моддаи 12 Созишномаи давлатҳои иштироккунандаи ИДМ «Дар бораи тартиби ҳалли баҳсҳои бо баамалбарории фаъолияти хоҷагидорӣ алоқаманд буда» аз 20 март соли 1992, маълумотҳои лозима оид ба муайян намудани мазмун ва мундариҷаи ҳуқуқи мамлақати хориҷии наздик (мамлақатҳои узви ИДМ дар назар дошта мешавад), мумкин аст ба воситаи мақомоти олии судӣ (масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин сифат Суди Олии иқтисодӣ ва Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамоянд) сурат гирад. Маълум мегардад, ки дар фазои собиқ Иттифоқи Шӯравӣ собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ тавонистаанд бо воситаи бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ масъалаи фароҳам овардани шароитро барои расонидани кӯмак ба мақомоти ҳуқуктатбиқкунӣ мамлақатҳои худ ҳаллу фасл намуда дар қаламрави мамлақати худ механизми лозимаи татбиқи ҳуқуқро эҷод намудаанд.

Дигар тарафи масъала муаммоҳое мебошанд, ки дар ҷараёни истифодаи механизми ҳуқуктатбиқкунӣ ва муайян намудани мазмун ва мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ба миён меоянд. В.Л. Толстих ишора менамояд, ки бар хилофи супоришҳои судии дохилидавлатӣ муроҷиат ба Вазорати адлия бо тартиби дигар сурат мегирад. Маъмулан иҷроӣ муроҷиат вақти бисёрро мегирад (аз шаш то нӯҳ моҳ). Мумкин аст ҳангоми набудани шартномаи байналмилалӣ бо мамлақате, ки ҳуқуқаш татбиқ карда мешавад, иҷроӣ муроҷиат раъд карда шавад [7, с.4-9].

Ба назари мо, принсипи ҳамкориҳои мутақобила метавонад баробари шартномаҳои байналмилалӣ чун асоси муқаррар намудани ҳуқуқи хориҷӣ хизмат кунад. Яъне агар шартномаи байналмилалӣ вучуд надошта бошад, бо назардошти инкишофи муносибатҳои байни давлатҳо, бинобар мавҷуд будани муносибатҳои дутарафа ва ё бисёртарафа ба мақомоти давлати хориҷӣ муроҷиат намудан мумкин аст.

Таҷрибаи як зумра мамлақатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ба суд ва дигар мақомоти ҳуқуктатбиқкунӣ ҳангоми муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ дар сатҳи давлатӣ ёрӣ расонидан мумкин аст. В.Шак, олими олмонӣ масъалаи мазкурро таҳлил намуда, ишора менамояд, ки аз соли 1965 оғоз намуда, дар Олмон бо мақсади муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ «мачмӯаҳои махсус» нашр мешаванд [10, с. 308]. Дар Япония низ таҷрибаи ҳалли масъалаи муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ вучуд дорад. Дар назди Суди Олии Япония бюро оид ба парвандаҳои граждани таъсис ёфтааст, ки он маҳз ба омӯзиши моҳияти қонунгузори мамлақатҳои хориҷӣ машғул мебошад. Дар охири соли тақвимӣ тадқиқотро дар

самти омӯзиши ҳуқуқи хориҷӣ ба низом дароварда, дар китобхонаи Суди Олии Япония маълумотномаҳои мухтасарро ҷой медиҳанд. Дар маҷмӯъ дар бюрои номбурда 30 нафар мутахассисон ба кор ҷалб карда шудаанд [6, с.17-42].

Ба андешаи мо, барои муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ дар назди Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи мутахассисон гирд оварда шуда, ба мақсади пешгирии мушкилоти ба миёноянда мавриди омӯзиши онҳо қарор додани қонунгузории мамлакатҳое, ки кишвари мо бо онҳо робитаҳои ҳамачониба дорад, ба манфиати кор аст. Дар ин марказ маҷмӯаҳои қонунгузории кишварҳои хориҷӣ бо тафсиру шарҳи моддаҳои лозима тартиб дода шаванд.

Лекин олимони соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ имконияти ҷалби мутахассисонро барои муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқ инкор менамоянд. Масалан, М.К. Треушников чунин гуфтааст: «Донишҳо дар соҳаи ҳуқуқ ба донишҳои махсус дохил намешавад ва нисбат ба онҳо ҷалби мутахассис низ нодуруст мебошад. Барои ҳамин дар мурофиаи граждани, иқтисодӣ таъин кардани мутахассис барои ҳалли масъалаи вобаста ба муайян намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ ҷалб карда намешавад» [8, с.251].

Ин гуна масъалагузори низ мантиқи худро дорад, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки воқеан танҳо судья ваколати татбиқи ҳуқуқро дорад ва ҳангоми муқаррар намудани ҳуқуқи хориҷӣ низ судья бояд мустақилона ҷаъолият барад, пас мутахассис ба он маънои мутахассис, ки мо дар соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ медонем, истифода намешавад. Яъне мутахассиси масъалаҳои ҳуқуқӣ худ судья мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нишондоди қ. 2 моддаи 1193 КГ барои муайян намудани ҳуқуқи хориҷӣ мутахассис ҷалб карда мешавад. Чунин муқаррарот дар қ. 2 моддаи 14 Кодекси мурофиаи иқтисодӣ низ пешбинӣ карда шудааст. Ҳамаи хулосаҳои экспертиро оид ба ҳуқуқи хориҷӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мукин аст:

- хулосаҳои коршиносон, ки дар он хулоса оид ба таҷрибаи татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ ва хусусияти маънидодкунии он оварда мешавад;
- хулосаҳои коршиносон, ки дар он хулоса оид ба мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ оварда мешавад.

Гурӯҳи аввали хулосаҳои коршиносӣ бештар ба хулосаҳои анъанавӣ наздик мебошад. Дар ин маврид суд ба мутахассис объекти омӯзишро пешкаш менамояд. Мутахассис бошад хулосаҳои худро оид ба хусусиятҳои маънидодкунии ва татбиқи ҳуқуқи хориҷиро пешкаш менамояд.

Ҳангоми таъин гардидани ташхис ҳатман бояд зарурати гузаронидани чунин амалиёт дида баромада шавад. Зеро ҷалби мутахассис мӯҳлати гузаронидани мурофиаро тӯл мекашонад. Аз ҳамин сабаб суд метавонад аз ҷалби мутахассис даст кашад.

Гурӯҳи дуюми хулосаҳои коршиносӣ моҳиятан аз хулосаҳои анъанавӣ фарқ мекунад. Фарқи асоси дар он мебошад, ки ҳангоми гузаронидани ташхис мутахассис аз суд ягон объекти махсуси ташхисиро намегирад. Суд дар чунин маврид танҳо ишорат ба муносибатҳои ташкилдихандаи матлаби ҳуқуқи хориҷиро мекунаду ҳалос. Мутахассис дар чунин маврид ҳам ба сифати шахси ҷамъ кунандаи далелҳо ва ҳам ба сифати шахси тадқиқотбаранда баромад мекунад. Аз чунин мутахассис талаб карда мешавад, ки бо истифода аз донишҳои махсус мундариҷаи ҳуқуқи хориҷиро муқаррар намояд. Донишҳои лозима мумкин аст аз ҷониби мутахассис аз сарчашмаҳои гуногун ҷамъ оварда шаванд. Масалан, адабиёти махсус, аз манбаҳои интернет ва ғайра. Масъалаи асосие, ки дар назди мутахассис гузошта мешавад чунин аст. «Меъёрҳои ҳуқуқи хориҷие, ки нисбати муносибатҳои алоҳида татбиқ мешаванд чи гуна мебошанд?».

Дар солҳои охир манбаҳои интернетӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Ғайр аз ин имрӯзҳо манбаҳои интернетӣ маҳз доир ба муайян намудани мундариҷаи

ҳуқуқи хориҷӣ истифода мешавад. Мисоли чунин ташаббус, яъне дар интернет ҷой додани таҷрибаи ҳуқуқатбиққунӣ ва пешниҳод кардани манъбаҳои муқаррар намудани ҳуқуқи хориҷӣ Иттиҳоди Аврупо ба шумор меравад.

Дар давраи муосир назария ва таҷрибаи ватанӣ нисбат ба истифодаи манбаҳои интернетӣ муносибати мусбат менамояд.

Ба андешаи мо воқеан интернет имрӯз ҳамчун фазои ягонаи ахборию маърифатӣ метавонад барои ҳар чӣ тезтар пур кардани холигӣ дар муқаррар намудани мундариҷаи ҳуқуқи хориҷӣ хизмат намояд, зеро ташкилот ва ё муассисаҳои гуногун новобаста ба шакли моликият дар самти муайян гардида хизматҳои худро пешкаш намуда, қори муқаррар намудани мазмуни конунгузории мамлақати алоҳидаро осон месозанд.

Пайнавишт:

1. *Галимуллина, С.К. Применение иностранного права в международном частном праве: теория, законодательство и судебная практика Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сирина Камилевна Галимуллина. - Казань, 2006. - 229 с.*
2. *Менглиев, Ш.М. Место международного частного права в системе права Республики Таджикистан / Ш.М. Менглиев // Проблемы международного публичного и частного права: теория и практика. - Душанбе: Маориф, 2008. - С. 56-89.*
3. *Солиев, И.М. К вопросу познавательной деятельности суда как способа установления иностранного права / И.М. Солиев // Вестник Таджикского национального университета: Серия гуманитарных наук. - Душанбе, 2012. - № 3/4 (87). - С. 91-95.*
4. *Стихина, А.И. Установление содержания норм иностранного права в суде: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Анна Игоревна Стихина. - СПб., 2007. - 218 с.*
5. *Сулаймонов, Ф.С. Международное частное право: комментарии к разделу VII Гражданского кодекса Республики Таджикистан / Ф.С. Сулаймонов; под ред. Ш.М. Менглиева. - Душанбе: Истеъдод, 2011. - 160 с.*
6. *Тимохов, Ю.А. Применение иностранного права в практике российских судов / Тимохов Ю.А. // Международное частное право / отв. ред. Г.К. Дмитриева. - М., 2000. - С. 17-42.*
7. *Толстых, В.Л. Публичный порядок и правовая несовместимость / В.Л. Толстых // Журнал международного частного права. - СПб., 2003. - № 1-2 (39-40). - С. 4-9.*
8. *Треушников, М.К. Судебные доказательства: монография / М.К. Треушников. - М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. - 272 с.*
9. *Чешир, Дж., Норт, П. Международное частное право: учебник / Дж. Чешир, П. Норт; пер. с англ. С.Н. Андрианова; под ред. М.М. Богуславского. - М.: Прогресс, 1982. - 496 с.*
10. *Шак, Х. Международное гражданское процессуальное право: учебник / Х. Шак; пер. с нем. Е.В. Гречишниковой; под ред. М.М. Богуславского. - М.: Бек, 2001. - 560 с.*
11. *Хоцанов, Д.А. Установление содержания иностранных правовых норм в международном частном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Дмитрий Александрович Хоцанов. - М., 2009. - 233 с.*

Reference Literature

1. *Galimullina S.K. Application of Foreign Law in International Private Law: Theory, Legislation and Forensic Practice of Russian Federation: candidate dissertation in jurisprudence: 12.00.03 //Sirina Kamilyevna Galimullina. - Kazan, 2006. - 229 pp.*
2. *Mengliyev Sh.M. The Place of Private International Law in the Law System of Tajikistan Republic // Sh.M. Mengliyev // The Problems of International Public and Private Laws: Theory and Practice. - Dushanbe: Enlightenment, 2008. - pp. 56 - 89.*

3. *Soliev I.M. To the Issue of Court's Cognitive Activity as a Way of Establishment of Foreign Law // I.M. Soliyev // Bulletin of Tajik National University: Scientific Journal. Series of Humanitarian Sciences. – Dushanbe, 2012. #3/4 (87). – pp. 91 – 95.*
4. *Stihina A.I. Establishment of the Norms of Foreign Law Contents in Court: candidate dissertation in jurisprudence: 12.00.03 // Anna Igorevna Stihina. – SPb., 2007. – 218 pp.*
5. *Sulaymonov F.S. International Private Law: Commentaries to Section VII of Tajikistan Republic Civil Code // F.S. Sulaymonov; under the editorship of Sh.M. Mengliyev. – Dushanbe: Gift, 2011. – 160 pp.*
6. *Timokhov Yu.A. Application of Foreign Law in the Practice of Russian Courts// Timokhov Yu.A. // International Private Law // editor-in-charge: G.K. Dmitriyeva. – M., 2000. – pp. 17 – 42.*
7. *Tolstykh V.L. Public Order and Legal Incompatibility // V.L. Tolstykh // The Journal of International Private Law. – SPb., 2003, ## 1-2 (39-40). – pp. 4-9.*
8. *Treushnikov M.K. Forensic Proofs: monograph // M.K. Treushnikov. – M.: OAO “Gorodets” Publishing-House”, 2004. – 272 pp.*
9. *Cheshir Dj., North P.; translation from English by S.N. Andrianov; under the editorship of M.M. Boguslavsky. – M.: Progress, 1982. – 496 pp.*
10. *Schak H. International Civil Proceedings Law: manual // H.Schak. Translation from German by Ye.V. Grechishnikov; under the editorship of M.M. Boguslavsky. – M.: “Bek” publishing-house, 2001. – 560 pp.*
11. *Khotsanov D.A. Establishment of the Contents of Foreign Legal Norms in International Private Law: candidate dissertation in jurisprudence: 12.00.03 // Dmitry Alexandrovich Khotsanov. – M., 2009. – 233 pp.*